

УДК 159.922

В. В. Пономаренко
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і права

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ

Демократизація суспільних процесів, розширення прав адвоката-захисника за Законом України «Про адвокатуру» та згідно із внесеними до кримінально-процесуального законодавства змінами, створює нові можливості для адвокатської діяльності.

У професійній свідомості особистості адвоката з'єднані відображувальні і регуляторні сфери психіки. Психологічний механізм взаємодії відображувальної (теоретичної) сфери професійної свідомості з її регуляторною сферою є надзвичайно складним, але він розкривається завдяки методам системного аналізу. Одним з прикладів вживання системно-діяльнісного аналізу може служити теорія поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін). Вживання цього методу дозволяє глибше розкрити етапи розвитку професійної свідомості особистості адвоката [1].

Мета статті – розкрити та проаналізувати психологічні особливості фахової діяльності адвокатів.

На думку О. М. Курлаєвої відображення об'єктивної дійсності представниками тієї чи іншої професії відбувається під впливом як мінімум двох факторів: об'єктивного, тобто умов професійної праці; суб'єктивного, психологічних особливостей особистості [4]. Наявність першого фактора дозволяє говорити про відносну незалежність і цілісність такого виду групової свідомості, як професійна свідомість. Характеристику професійної свідомості юристів слід почати з деяких термінологічних уточнень. Термін «професійна свідомість» у самому загальному сенсі означає свідомість різноманітних професійних груп. У зв'язку з цим на перший погляд можна погодитися з Б. Д. Паригінім, який розглядає професійну свідомість як факт усвідомлення людиною своєї приналежності до певної сукупності соціальних груп [4].

Професійна свідомість юристів, її онтологічні, функціональні та інші характеристики були предметом вивчення різних психологічних шкіл, а також вчених гуманітарних наук (філософії, психології, педагогіки, історії). Важливий внесок у становлення теорії професійної свідомості зробили М. Я. Соколов і В. О. Леванський, які розробили модель професійної свідомості різних груп юристів [2; 3].

О. В. Клішина вважає, що професійна свідомість адвоката зумовлена його світоглядом, уявленнями про право, професійними знаннями і життєвим досвідом, у даному випадку служить тільки основою для тлумачення і застосування права, але не є його джерелом. Саме правосві-

домість допомагає усвідомити справжній зміст правової норми, не переслідуючи мети змінити або скасувати її. Величезна заслуга адвоката, полягає у тому, що він «...безпосередньо формує якості, досконалість закону як визначального моменту у правовій державі; здатний забезпечити оптимальний режим всього механізму, приписів закону, оскільки останній виступає продуктом юридичної практики та інструментом у повсякденній діяльності» [7].

О. В. Кобець звернув увагу на те, що роль професійної свідомості «виражається не у тому, що вона виправляє закон своїми критеріями, що лежать поза чинного права, а у тому, що вона допомагає подолати відрив у свідомості інтерпретатора застосовуваної норми від системи цієї галузі права або права у цілому, допомагає усвідомити його суспільно-політичне значення, розкрити справжній сенс і конкретний зміст закону у застосуванні до конкретного випадку» [6].

На думку С. Д. Гусарева, особливої уваги у професійній діяльності адвоката заслуговує функціональний спосіб тлумачення права, в основі якого лежить врахування конкретних обставин і умов застосування тієї чи іншої правової норми. При цьому адвокат використовує «оцінки і аргументи, що відносяться до сфери політики, правосвідомості, моралі» [8].

Професійна діяльність адвоката насамперед пов'язана з нормами права, і окремі її види містять наступні поняття: правозастосовна діяльність, правозахисна діяльність та інше. Досліджуючи діяльність адвоката, В. Л. Васильєв звернув увагу на те, що вона є однією з професій, яка насичена високим рівнем екстремальності та професійного стресу. Успішна діяльність адвоката багато у чому залежить від умінь спілкуватись, від підходу до підзахисного, взаємодії з суддею, слідчим, прокурором. Велику роль відіграє також організаційна діяльність адвоката: підготовка до процесу; складання плану; застосування прийомів та засобів, сформованих практикою і професійним досвідом [9].

Професійна свідомість адвоката у процесі свого розвитку і функціонування виступає як складна саморегульована функціональна система поведінки у правозахисній діяльності, яка включає процеси прийняття і переробки правової інформації, і відповідних правозахисних дій. Ця система відбита нами у структурно-функціональній схемі (рис. 1).

У ній можна виділити декілька основних функцій: сприйняття і відбір соціально значущої інформації, формування концептуальної

моделі (правових знань); вмотивованість, тобто опосередкованість дій раніше засвоєними суб'єктом інтересами, настановами, ціннісними орієнтаціями; цілеспрямованість на певні дії, формування програми поведінки і вибір способів дій; прогнозування, передбачення кінцевого результату дій, їх соціальних і особистісних наслідків; здійснення нормативних вчинків; самоконтроль на основі послідовного співвідношення спостережуваних результатів з еталонними уявленнями про правові норми поведінки; оцінка одержаного кінцевого результату шляхом його зіставлення з уявленням мети; корекція і нормативна перебудова поведінки у разі отримання негативного результату.

У становленні професійної свідомості адвоката важливу роль відіграє не тільки суб'єктивна самооцінка, але також об'єктивна соціальна оцінка поведінки його іншими людьми. Ця оцінка є найважливішим чинником, що стимулює інтелектуальний аналіз і емоційні переживання особистістю результатів своїх вчинків, відповідальність, прагнення до вдосконалення своєї соціально-нормативної поведінки.

Для правової поведінки, як різновиду вольового процесу, характерна властивість саморегуляції, яка полягає у постійному поетапному зіставленні результатів здійснюваних дій і вчинків з еталонами права і уявленням бажаного кінцевого результату, що зберігаються у свідомості [12].

Найраціональнішим шляхом формування правової поведінки індивіда є: засвоєння змісту і соціальної ролі етично-правових норм; сприй-

няття прикладів правозастосовної поведінки; практичне здійснення правових дій – вчинків – відробки вмінь; свідомий самоконтроль; вправи зі здійснення правозастосовних дій – вчинків та їх перетворення на навички, що дозволяють автоматизовано здійснювати правильні дії у відповідних ситуаціях; перетворення правильних етичних і правових навичок на звички етично-правової поведінки, завдяки чому правозастосовна поведінка стає потребою особистості [10].

Формуючись під впливом соціально встановлених правових норм, професійна свідомість за принципом зворотного зв'язку виступає найважливішим засобом регуляції відносин особистості з навколишнім середовищем. Спрямованість таких відносин багатогранна:

- спрямованість на встановлення і підтримку оптимальних відносин між особистістю і державою на основі дотримання прав і обов'язків;
- встановлення активної позиції особистості у суспільстві, коли дотримання прав і обов'язків відбувається на основі свідомої цілеспрямованості, дисципліни, самоконтролю та взаємодії з різними соціальними структурами;
- організація відносин з іншими людьми як громадянами з повагою до їх прав і свобод, з проявом високої правової культури, відчуттям відповідальності за долю інших людей;
- дотримання етично-правових норм у взаємодії з членами формальних і неформальних груп на основі взаємних гарантій прав і свобод.

Початківці і досвідчені адвокати, повинні регулярно аналізувати свої правові позиції, пере-

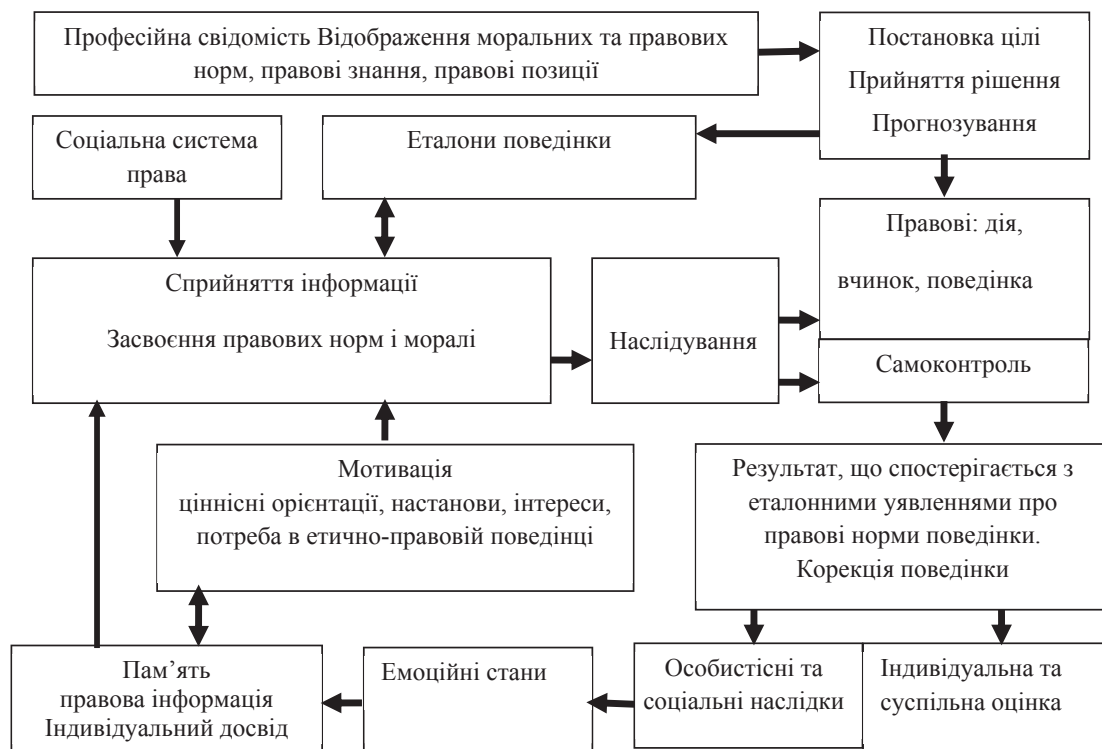


Рис. 1. Структурно-функціональна схема правозахисної діяльності адвоката

віряючи (постійно) адекватність і ефективність прийнятого правового підходу. Правові позиції конкретизуються і практично являють собою модель застосування певної правової норми індивідуальної професійної діяльності.

Адвокату потрібно знати особистість підзахисного, його психологію, мотиви злочину, причини та умови скоєння злочину. Проаналізувавши і зробивши висновки про особу підзахисного, логічно обміркувавши власну лінію захисту, адвокат може досягти позитивних результатів у правозахисній діяльності. Захисник повинен мати моральне право брати участь у вирішенні питань правосуддя, оцінювати вчинки людей, розкривати їх психологічний зміст. Тому адвокат повинен бути принциповим, чесним, неприхильним до порушення прав і законних інтересів підзахисного [11].

Успішність діяльності адвоката багато у чому залежить від його вміння знаходити серед великої кількості доказів такі, які б допомогли виправдати підзахисного чи пом'якшити його вину. А це потребує пошуку, творчого мислення, орієнтації в обставинах справи. Виступаючи на процесі, адвокат дотримується певної лінії захисту і чітко визначеної мети, для досягнення якої йому необхідно виконувати певні дії, приймати рішення. Тому дуже важливими є такі його риси, як самостійність, воля, вміння протистояти іншим учасникам процесу, наполегливість і рішучість. Дуже небезпечним для адвоката є відсутність власної точки зору, невміння обстоювати свої погляди, позиції, переконання [12].

Психологічний аналіз роботи адвоката показав, що у ній можна виділити наступні етапи: формування загальної концепції; розробка тактики захисту; застосування (реалізація) захисту та комунікативний зв'язок з учасниками процесу. На першому етапі основне місце займає реконструктивна діяльність адвоката. Такі психологічні якості, як пам'ять, мислення (аналітичне і синтетичне), уява, реалізуються і на першому, і на другому етапах діяльності. На тре-

тьому етапі у комунікативній діяльності адвоката виокремлюються: психологічний контакт із підзахисним, який відбувається в основному ще до початку судового процесу під час приватних бесід; психологічний контакт зі складом суду та іншими учасниками судового процесу; при цьому реалізуються якості адвоката як судового оратора.

Під професійно-важливими якостями адвоката слід розуміти індивідуальні властивості суб'єктів праці, що впливають на ефективність професійної діяльності і успішність її освоєння. В табл. 1. показано основні складові (підструктури професійної діяльності) адвоката: професійна мотивація; професійна компетентність; професійно важливі психологічні якості фахівця.

Юридична діяльність адвоката має перелік особливостей, що визначаються специфікою взаємодії у системі «людина – право – людина». Адвокат повинен володіти соціально-психологічною компетентністю – здатністю взаємодіяти з оточуючими його людьми, умінням орієнтуватися у соціальній обстановці, адекватно відображати психічні особливості і стан інших людей, вибирати оптимальні способи спілкування з ними, здатність до соціальної комунікації [9].

Мотивація праці адвоката, на думку Л. А. Скабеліної, є необхідний компонент, який містить у собі такі якості особистості, як повага до роботи правознавця, любов до істини, професійний обов'язок, патріотизм, прагнення до справедливості, соціально-ціннісні орієнтації, високий рівень правосвідомості. Тільки адекватна правова мотивація забезпечує відповідну стійку цілеспрямованість діяльності працівника правозахисної системи держави. Така мотивація формується під впливом конкретних соціальних явищ, у процесі професійного навчання, закріплюється й удосконалюється в умовах практичної діяльності [10].

Підготовка висококваліфікованих адвокатів повинна насамперед забезпечувати рішення основних принципових завдань: виховання

Таблиця 1

Професійно обумовлена структура особистості адвоката

ПІДСТРУКТУРА ДІЯЛЬНОСТІ	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ ДІЯЛЬНОСТІ (КАТЕГОРІЇ)	ПРОФЕСІЙНО ОБУМОВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ ДІЯЛЬНОСТІ (КЛЮЧОВІ КВАЛІФІКАЦІЇ)
Професійна мотивація і спрямованість	Мотив-мета: схильності, інтереси, відношення, установки, ідеали, переконання, правосвідомість	Соціально-професійні інтереси: готовність до взаємодії з людьми, спрямованість на успіх, досягнення і професійний ріст, надійність, соціальна відповідальність
Професійна компетентність	Пізнавальні, комунікативні, цілепокладання, прийняття рішень, прагнення	Наукова компетентність, спеціальна практична компетентність, персональна компетентність (знання і уміння), кваліфікація
Професійно важливі психологічні якості	Типологічні, характерологічні, інтелектуальні, емоційно-вольові якості	Професійна самостійність, соціально-професійний інтелект, здібність до планування, креативність, аналітичність, спостережливість, діагностичні здібності, професійна мобільність, самоконтроль, саморегуляція.

адекватної професійної мотивації, цілеспрямованості на виконання соціально значущих службових завдань; формування високої професійної компетентності, яка означає єдність професійних знань, ерудиції і способів ефективного реалізації діяльності; розвиток адекватного комплексу професійно важливих особистісних якостей [4].

У діяльності адвокатів особлива увага приділяється показникам сформованості інтелектуальних процесів, оскільки творчий характер роботи адвоката проявляється у тому, що керуючись нормами права, він вибирає найбільш підходящі прийоми і способи дій, методи роботи, які відповідають конкретній ситуації по кримінальній справі. Адвокат повинен вміти переконати оточуючих у своїй правоті, але ця переконаність повинна базуватися на чіткому розумінні сутності проблеми, правильному прочитанні та тлумаченні законодавства і логічному викладі займаної ним позиції.

Як вважає А. В. Клішина, адвокат повинен мати високорозвинене теоретичне, логічно-доказове мислення, тому що основним змістом його розумової роботи є аналіз і узагальнення фактів, розуміння їхньої сутності та причин, передбачення їх наслідків. Даний тип мислення припускає наявність в адвоката таких якостей розуму, як глибина, широта, мобільність, критичність, цілеспрямованість, самостійність, креативність [7].

Професійна пам'ять адвоката, у своїй довгостроковій формі здатна зберігати великі обсяги професійних юридичних знань, а також точно використовувати ці знання у плані оперативної (короткочасної) пам'яті [12].

Найважливішою стороною діяльності адвоката є комунікативні процеси – уміння досягати контакту й організовувати спілкування з людьми. Комунікативна діяльність у роботі захисника займає одне з провідних місць і визначає рівень його професіоналізму. Реалізуючи свої комунікативні здібності, адвокат повинен бути тонким майстром ведення діалогу, досвідченим полемістом. Досвід кращих правозахисників свідчить, що саме завдяки високому рівню професіоналізму, заснованому на належній правовій і психологічній культурі, у процесі діалогу адвоката з підзахисним та учасниками судочинства встановлюється необхідний контакт, що сприяє розкриттю істини. До числа професійно важливих комунікативних якостей адвоката варто віднести такі, як: соціальна активність; екстравертивність; вербальна ерудиція; суґестивність; емпатія [12].

Високі вимоги пред'являються до культури мовлення адвоката, що складає його «риторичний інструментарій». Мова є інтелектуальним засобом формування, теоретичного узагальнення і практичного вираження думок правознавця. Мова є необхідним засобом спілкування адвоката з колегами, із всіма учасниками судового процесу, засобом виступу у суді. Захисна промо-

ва адвоката виголошується під час судових суперечок. Вона відбиває кульмінаційний момент психологічного конфлікту у судовому процесі і має величезний соціально-психологічний ефект. При публічній промові адвоката дуже важливим є «ефект присутності», що розглядається у трьох основних аспектах: технічному, емоційному і змістовному. Оволодінню всіма зазначеними аспектами професійної мови сприяє загально-мовна грамотність адвоката, психологічне тренування, вивчення ораторського мистецтва [9].

Характерна особливість адвокатської діяльності – це наявність у ній оціночних психічних процесів, метою яких є визначення своєї позиції, свого ставлення (позитивного чи негативного) до оцінюваного заяви, події, факту, кримінальній справі у цілому. Найчастіше оціночний процес з боку адвоката є розгорнуте зіставлення фактичних даних конкретної справи з оціночними критеріями – правовими нормами. У ряді випадків оціночне судження залежить від безпосередньої, часом несвідомої реакції.

Оціночне судження специфічне тим, що воно залежить не лише від об'єктивної ситуації, що склалася у зв'язку з конкретною кримінальною справою, а й від потреб, інтересів і намірів адвоката, від його особистісних переваг. У більшості випадків діяльність адвоката супроводжується негативними емоціями, з необхідністю їх пригнічувати, а емоційна розрядка, як правило, буває хронологічно відстроченою [10].

Зазначені когнітивні, комунікативні та регуляторні професійно важливі якості виявляються у діяльності адвоката у формі індивідуальних особливостей особистості, які можуть мати у своєму генезисі як природні, так і соціальні детермінанти.

Висновки. Змістова сторона професійної свідомості адвокатів включає ідеї, базові установки, що відображають саму дійсність у свідомості людини та поняття, які виступають як уявлення про цю дійсність.

Професійна свідомість виступає регулятором фахової діяльності адвоката, на яку впливають такі соціально-психологічні фактори, як індивідуальний характер, безпосередність взаємодії з колегами, так би мовити, присутність неформальних відносин, високий рівень відповідальності.

Адвокатська робота відноситься до тих видів діяльності, успіх і досягнення в яких більше пов'язані із загальним високим розвитком особистості та її професійної свідомості.

Література

1. Гальперин П. Я. Введение в психологию / П. Я. Гальперин. – М. : Университет, 2000. – 336 с.
2. Леванский В. А. Профессиональные качества юристов: желаемое и действительное / В. А. Леванский, Н. Я. Соколов // Журнал российского права. – М. : Норма. 2008. – № 5. – С. 50-72.
3. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов / Н. Я. Соколов. – М. : Наука, 1988. – 224 с.

4. Курлаева Е. М. Особенности профессионального сознания юристов / Е. М. Курлаева // Труды Оренбургского института Московской государственной юридической академии (выпуск пятый). – Оренбург, 2004. – С. 22-38.

5. Певцова Е. А. Соотношение правовой информированности и правосознания в современном обществе / Е. А. Певцова // Основы государства и права. – 2002. – № 5. – С. 77.

6. Кобець О. В. Структура професійної правосвідомості юриста / О. В. Кобець // Педагогіка і психологія. Формування творчої особистості: проблеми і пошуки. Зб. наук. пр. – Київ ; Запоріжжя, 2005. – Вип. 36. – С. 389 – 398.

7. Клишина А. В. Профессиональное правосознание адвокатов: теоретико-правовое исследование : дисс. ... к.ю.н. : 12.00.01 / Клишина Анна Валерьевна. – Москва, 2008. – 193 с.

8. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : [навчальний посібник] / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров – К. : Знання, 2005. – 655 с.

9. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – 3-е изд. – СПб : Питер, 2000. – 624 с.

10. Скабелина Л. А. Психологические аспекты адвокатской деятельности : [монография] / Л. А. Скабелина. – М. : Федеральная палата адвокатов, 2012. – 229 с.

11. Біленчук П. Д. Правова деонтологія / П. Д. Біленчук, С. С. Сливка; За ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : АТІКА, 1999. – 320 с.

12. Бандурка А. М. Юридическая психология : [учебник] / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.

Анотація

Пономаренко В. В. Психологічні особливості фахової діяльності адвокатів. – Стаття.

У статті розкрито психологічні особливості фахової діяльності адвокатів, дана характеристика професійної свідомості адвоката, яка оха-

рактеризована як внутрішня інтелектуальна модель суб'єкта, в якій, з одного боку, відображається вплив правових норм суспільства, а з іншого – формуються програми цілеспрямованої правовиконавчої діяльності.

Ключові слова: фахова діяльність адвоката, професійна свідомість, інтелектуальна модель суб'єкта, регуляторна сфера психіки особистості, уявлення про право.

Аннотация

Пономаренко В. В. Психологические особенности профессиональной деятельности адвокатов. – Статья.

В статье раскрыты психологические особенности профессиональной деятельности адвокатов, дана характеристика профессионального сознания адвоката, которая охарактеризована как внутренняя интеллектуальная модель субъекта, в которой, с одной стороны, отражается влияние правовых норм общества, а с другой – формируются программы целенаправленной правоисполнительной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность адвоката, профессиональное сознание, интеллектуальная модель субъекта, регуляторная сфера психики личности, представление о праве.

Summary

Ponomarenko V. V. Psychological features of professional activity of lawyers. – Article.

In the article psychological features of professional activity of lawyers are revealed, the characteristic of professional consciousness of the lawyer which is characterized as internal intellectual model of the subject in which, on the one hand, influence of legal norms of a society is reflected, and on the other hand programs of purposeful law-enforcement activity are formed.

Key words: professional activity of the lawyer, professional consciousness, intellectual model of the subject, regulatory sphere of the personality psyche, notion of law.